

Azerbaycan Millî Ordusu'nun Düzenlenmesi ve Kafkas İslam Ordusuyla Birlikte Bakü'yü Düşman İşgalinden Kurtarması

The Organization of the Azerbaijan National Army and Its Role in the Liberation of Baku from Enemy Occupation alongside the Caucasian Islamic Army

Araştırma Makalesi

Makale Bilgisi

Atıf: Halilov, T., & Aliyev, S. (2025). Azerbaycan Millî Ordusu'nun düzenlenmesi ve Kafkas İslam Ordusuyla birlikte Bakü'yü düşman işgalinden kurtarması. *Heterotopic View*, 3(2), 187-194.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18002527>

Gönderildiği Tarih: 19.10.2024

Kabul Edildiği Tarih: 04.06.2025

Etik Beyan: Araştırmanın yürütüldüğü süreçte gerekli etik ilkelere uyulduğu yazar tarafından beyan edilmiştir. Çalışma etik izin gerektirecek nitelikte değildir.

Finansman Beyanı: Yazar, bu çalışma için herhangi bir kişi, kurum ya da kuruluştan maddi destek alınmadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması olmadığı beyan edilmiştir.

Yazar Katkıları: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Benzerlik Taraması: Yapıldı-[Turnitin.com](https://www.turnitin.com).

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Hakem Sayısı: 2 (iki)

Lisans: [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)(CC BY-NC-ND 4.0)

Research Article

Article Information

Citation: Halilov, T., & Aliyev, S. (2025). The organization of the Azerbaijan National Army and its role in the liberation of Baku from enemy occupation alongside the Caucasian Islamic Army. *Heterotopic View*, 3(2), 187-194.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18002527>

Date Received: 19.10.2024

Date Accepted: 04.06.2025

Ethical Statement: The author declared that the necessary ethical principles were followed during the research process. The study does not require ethical permission.

Grant Statement: The author declared that this study did not receive financial support from any person, institution or organization.

Conflicts of Interest: It has been declared that there is no conflict of interest among the authors.

Author Contributions: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Plagiarism Checks: Yes-[Turnitin.com](https://www.turnitin.com).

Review: Double-blind

Reviewers: 2 (Two)

Licence: [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)(CC BY-NC-ND 4.0)

HETEROTOPIC VIEW

Journal homepage: www.heterotopicview.com

Azerbaycan Millî Ordusu'nun Düzenlenmesi ve Kafkas İslam Ordusuyla Birlikte Bakü'yü Düşman İşgalinden Kurtarması

The Organization of the Azerbaijan National Army and Its Role in the Liberation of Baku from Enemy Occupation alongside the Caucasian Islamic Army

Toğrul HALİLOV¹, Sefer ALİYEV²

Öz. Kafkas İslam Ordusu, 1918 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü Ermeni, Bolşevik ve İngiliz güçlerinden kurtarmak amacıyla yapılan askeri bir harekâtı ifade eder. Bu olay, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Cephesi'ndeki faaliyetlerinin bir parçası olarak gerçekleşmiştir. 1917'de Rus İmparatorluğu'nun çökmesinin ardından, Azerbaycan'da Ermeni çetelerinin artan saldırıları ve Bolşeviklerin bölgedeki etkisi, yerel halkı zor durumda bırakmıştı. Azerbaycan Ermenilerinin, Bolşevikler'in ve diğer yabancı güçlerin karşısında bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Bu süreçte, Azerbaycan halkının desteğiyle, Kafkas İslam Ordusu, Bakü'yü kurtarmak için harekete geçti. Kafkas İslam Ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun komutasındaki Nuri Paşa tarafından yönetiliyordu. Orduda, Azerbaycanlı ve Türk askerler yer alıyordu. 26 Temmuz 1918'de, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu, Bakü'ye doğru ilerlemeye başladı. Ermeni kuvvetlerinin ve Bolşevik Rus birliklerinin savunmasını kırmak kolay olmadı, ancak Azerbaycan halkı da orduya büyük destek verdi. Kafkas İslam Ordusu, 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girerek şehri kurtardı. Bu zafer, Bakü'nün Ermeni, Bolşevik ve İngilizlerin işgalinden kurtulması anlamına geliyordu. Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılması, Azerbaycan'ın bağımsızlık yolundaki en önemli adımlarından biri oldu.

Anahtar Sözcükler: Bakü, Batum Anlaşması, Milli Ordunun kurulması, Kafkas İslam Ordusu, Nuri Paşa

Abstract. The Islamic Army of the Caucasus (Kafkas İslam Ordusu) was an Ottoman-led military formation established in 1918 to seize and secure Baku, the capital of Azerbaijan, amid the rapidly changing conditions on the Caucasus Front toward the end of the First World War. Following the collapse of the Russian Empire in 1917, escalating violence by Armenian armed groups and the growing influence of Bolshevik forces placed the local population under severe pressure, while the newly proclaimed Azerbaijani authorities sought to consolidate independence against multiple external actors. Commanded by Nuri Pasha and composed of Ottoman and Azerbaijani troops, the army advanced toward Baku on 26 July 1918. Although overcoming the defenses of Armenian units and Bolshevik forces proved difficult, local support contributed substantially to the campaign. On 15 September 1918, the Islamic Army of the Caucasus entered Baku and captured the city. This outcome marked a critical turning point in Azerbaijan's struggle for political independence and territorial control.

Keywords: Baku, Batumi Agreement, Establishment of the National Army, Caucasian Islamic Army, Nuri Pasha.

1. Giriş

Azerbaycan'da Millî Ordu oluşturma düşüncesi 1917 yılında ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kısa ömür sürmesine bakmayarak Millî Ordunun kurulmasına karar verilmiştir. Çünkü Çar hükümeti yıkıldıktan sonra Kafkas ülkelerinin aksine Azerbaycan'da silah ve talimli asker yok denecek kadar bir düzeydeydi (Yakuplu, 2013, s. 11). Bu sebeple 4 Haziran 1918 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmaya göre Mehmet Emin Resulzâde ve diğer siyasilere Osmanlılardan silah yardımı almışlardı (Görürşılmaz, 2008, s. 107). 25 Aralık 1918 yılında General Mehmandarov savunma bakanı olarak atanmış (Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, 2018a), 29 Aralık 1918 tarihinde A. Şihlinski savunma bakanı yardımcısı olarak görevlendirilmiş (Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, 2018a) ve 26 Mart 1919 tarihinde S. Şulkeviç ordu Başkargâh reislğine tayin edilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, 2018b). 1919 yılında orduya büyük önem verilerek asker sayısı 6 binden 30 bine çıkarılmış, aynı zamanda savunma paktı imzalanmıştır. 16 Haziran 1919 yılında Gürcistan'la

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Nahçıvan, Azerbaycan

² Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Nahçıvan, Azerbaycan

Azerbaycan arasında yapılan savunma paktına göre, Gürcistan'dan Azerbaycan'a 12 top, 24 roketatar, 3.000 tüfek ve 795 küçük çaplı silahlar alınmıştır. Gence'de ilk astsubay okulu kurulmuş ve bu tümen Zakatala ve Gence Alayından oluşmaktaydı. İkinci tümen ise Tümgeneral İbrahim Vasıfov öncülüğünde ikinci tümene Guba, Bakü, Şamahı ve Gökçay alayı da dâhil idi. Lenkeran, Karabağ ve Şeki Alayları üçüncü tümene dâhil edilmiştir. Bu zaman orduda 2 topçu alayı, 2 zırhlı tren, 6 zırhlı otomobil, 8 deniz uçağı, Kars ve Ardahan adlı 2 deniz gambota bulunuyor, aynı zamanda 30 bin kişiden oluşan bir ordu bulunmaktaydı. Bu ordu ülke savunmasında önemli yer tutmuştur (Yakuplu, 2013, s. 11). Bakü'nün düşman işgalinden kurtarılmasında büyük çaba gösteren Kafkas İslam Ordusu nihayetinde Bakü'yü kurtarmayı başarmıştır.

2. Azerbaycan ve Osmanlı Devleti İlişkileri

Azerbaycan bağımsızlığının ilan edilmesinin ardından Batum'da barış görüşmelerini yürütmüştür. 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Dostluk Anlaşması imzalandı. Türkiye tarafından Kafkas Cephesi komutanı Vahib Paşa, Adalet Bakanı Halil Menteşe, Azerbaycan Hükümeti tarafından Dışişleri Bakanı M. H. Hacinski ve Millî Konseyi Başkanı Mehmet Emin Resulzâde imzaladı (Şahin, 2022, s. 84). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti temsilcilerinin yabancı ülkelerle imzaladığı ilk belgede, iki devletin – Osmanlı İmparatorluğu ve Azerbaycan hükümetinin siyasi, hukuki, ekonomik ve entelektüel temellerde dostane ilişkiler kurma konusunda karşılıklı olarak mutabakata vardığı bildirildi. İmzalanan belgenin ilk maddesi şuydu: Osmanlı Devleti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti arasında her zaman barış ve güçlü dostluk olacaktır (Yakuplu, 2013, s. 11). Bu haber, Şaumyan başta olmak üzere Ermeni ve Taşnak güçleri için endişe doğurmaktaydı (Mustafayev, 2013, s. 220).

Batum anlaşmasının birinci maddesinde, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında daima bir kardeşlik ve dostluğun var olacağı vurgulanmaktadır (Türkmen, 2014: 29). Anlaşmanın 4. maddesine esasen Osmanlı Devleti gerekirse Azerbaycan'a askerî yardım göstermeyi kendi üzerine götürmüştü (Gafarov & Şükürov, 2017, s. 254). 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile (Görürüymaz, 2008: 107) yapılan anlaşmanın 4. maddesine esasen Azerbaycan'a askerî yardım edilmesi için Osmanlı Devleti'ne bir mektup göndermişlerdi. O zaman Gence'de kurulmuş olan Meclis Komite başkanı Nesip Bey Yusufbeyli de İstanbul'a bir elçi heyeti göndermiştir (Altınsoy, 2019, s. 64–67). Aynı zamanda Azerbaycan'dan olan millî kuvvetler de Osmanlı Devleti'nden yardım almak için iletişime geçti. Bu işin gerçekleşmesinde Rus esaretinden kaçıp Gence'ye gelen Osmanlı askeri Hüsameddin Tugaç'ın rolü büyüktü (Yakuplu, 2013, s. 5–7).

3. Azerbaycan Heyetinin Osmanlı'dan Destek Talebi ve Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a İntikali

Gence'deki Millî Komite'nin emriyle Nağı Bey Şeyhzamanlı, Ömer Faik Nemanzade (Keykurin, 2007, s. 49–55), Celal Haşımzade ve Ahılkelekli İbrahim Bey Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Onların asıl amaçları Türk ordusunu Azerbaycan'a davet etmektir. Kısa bir süre sonra bu koşullar ilk faydasını görmeye başladı. O dönemde Bolşevik İnkılabı'ndan sonra Enver Paşa (devrim sonrası Kafkasya'daki durumdan yararlanarak) 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Barış Antlaşması ile Ardahan, Kars, Batum'un geri verilmesi politikasının aktif bir destekçisiydi. Aynı zamanda Enver Paşa, Kuzey Kafkasya'da Azerbaycan ve Osmanlı korumasında özgür devletler kurmak istiyordu (Yakuplu, 2013, s. 5–7). Azerbaycan'ın bu isteği üzerine Osmanlı Devleti, Kafkas'a bir ordu göndermek kararı aldı. N. Şeyhzamanlı bizzat Türk askerî birliklerinin değil, aynı zamanda subay ve eğitimcilerin de Azerbaycan'a gönderilmesini ve onların önderliğinde Azerbaycanlılardan oluşan bir askerî gücün kurulmasını rica etti. Bütün bunları o kadar ikna edici bir şekilde ifade etti ki, Türkiye'nin liderleri acilen pratik adımlar atılması gerektiği konusunda hemfikir oldu (Süleymanov, 1999, s. 21). Enver Paşa bu ordunun kumandanlığına kendi kardeşi olan Nuri Paşa'yı tayin etti (Yakuplu, 2013, s. 5–7). Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'ndan önceki görevleri: 3. Ordu Karargâhı (1909), 3. Ordunun 71. Alayının 3. Taburunun 3-cü bölüyü (1910), Osmanlı sultanının Maiyet bölüyü (1910), 1. Kolordunun (korpusun) 6. Alayının 11. Taburunun 3. Bölüyü (1912), Roma'da askerî ataşe muavini (1913), Viyana'da askerî ataşe muavini (1914), Harp Nazırlığının makam yaveri (1914), Afrika grupları kumandanı (1914) (Süleymanov, 2014, s. 10).

Daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa, Azerbaycan'ı Rus, Ermeni ve İngiliz tecavüzünden kurtarmak için Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa'yı Azerbaycan'a yardıma göndermişti (Altınsoy, 2019, s. 64–67). Gence'ye varan Nuri Paşa ilk başta burada bölgelerdeki direniş gruplarını birleştirmeye başladı. Nuri Paşa Gence'deki durumu öğrendikten sonra Üçüncü Ordu Komutanlığı'na çok değerli ve tarihî bir bilgi göndermiştir. Bu zaman Nuri Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı Vahib Paşa'ya yazdığı

raporda şunlar belirtti: Gence'de Ulusal Kolordu (askerî birlik) adı verilen örgüt 600 kişilik bir asker var. Bakü'ye karşı Kürdemir'de Knyaz Magalov isimli Gürcü subayın komutasındaki yaklaşık 400 asker vardır. Bakü katliamında Gürcüler Müslümanlara teşrihi-mesai etnik kökeninin simgesi olan Müslümanlarla gösteri yapmak üzere gönderilmiş bu askerlerden 300'ü Tiflis'e geri dönmüştü. Osmanlı Devleti'nin resmî talebi doğrultusunda Azerbaycan devleti Vahib Paşa 7 Haziran 1918'de şu emri vermişti: Batum'da imzalanan anlaşmaya göre 5. Kafkas Tümeni, Gümrü ve Gazah 1. grup-tümen karargâhı yönünde iki grup hâlinde Gazah'a geldi. Onuncu Kafkas Alayı, Dokuzuncu Kafkas Alayına ait 26. Tabur, Dağ Topçu Taburu, istihkâm tümeni, telgraf bölümü, orkestra bölümü, toplam 147 subay, 2812 asker, 698 hayvan. İkinci grup: 13. Kafkas Alayı, güçlü dağ topçu taburu, tıbbî bölüm, 24 gezici hastane; gezici mutfak bölümü toplam 110 subay, 2763 asker, 668 hayvan gönderilmişti. Beşinci Kafkas Tümeni'nin başında Mürsel Bey, Genel Karargâh'ın başında ise Rüştü Bey'in bulunduğunu belirtmek gerekir. Nuri Paşa ayrıca ordu birliklerini güçlendirmek için Gence'de bir askerî okul ve kısa süreli bir askerî kampı kurdu. Aynı zamanda oluşturulan Azerbaycan kolordusu, birkaç Azerbaycan Türkünden oluşan düzenli bir alayı, Dağıstan süvari alayını ve bunlara ek olarak Azerbaycan'ın dört bir yanından gelen gönüllüleri de içeriyordu (Yakuplu, 2013, s. 5–7). 3. Ordu komutanı 7 Haziran 1918'de gruba şu emri verdi: 5. Kafkas Tümeni'nin diğer birliklerinin de Gazah yolu üzerinden Gence'ye ulaştırılmasını talep ediyordu. Tümenin Ağstafa istasyonundan trenle Gence'ye taşınması için şimdiden hazırlıklar yapılsın. Müslüman subaylarından Genceli İbrahimzade Nazım Efendi, Ağstafa istasyonu ile Gence arasındaki trafiği düzenlemek için ilk olarak Batum'dan Gence'ye gönderilecekti (Rüştü Türker, 2008, s. 32).

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî rotasını taktiksel olarak belirleyen Enver Paşa, 1917 yılı sonlarından itibaren Azerbaycanlılara askerî yardım sağlamayı planlamıştı. Ancak planlar çoğunlukla teorik nitelikteydi. Bölgedeki siyasi durumdan habersiz, büyük çaplı harekât yürütecek güce sahip olmayan Enver Paşa, 1918 yılının başlarında yapılacak yardımın şeklini belirledi. Azerbaycan'a gönderilen eğitmenler yerel halktan toplanan malumatları öğretecek ve Azerbaycan birlikleri (3 piyade tümeninden oluşan bir kolordu) kurulacaktır (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 166). Enver Paşa'nın Azerbaycan için planı, yerel kuvvetler pahasına Türk subaylarının yardımıyla 3 piyade tümeni ve 3 piyade alayından oluşan 1. kolordu oluşturmaktı. Nuri Paşa Musul'da 6. Ordu Komutanlığı'ndan 149 subay, 488 sancak ve kıdemli subayı seçip eğitmen olarak kullanmayı planladı (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 184). Nuri Paşa'nın ilk ulaşacağı yer Gence idi; çünkü Bakü ile Gence arasında Ermeni ve Bolşevik kuvvetleri burada Müslüman halka karşı tecavüz yapmaktaydılar. Halil Paşa komutasındaki III. ve IX. ordulardan oluşan Doğu Orduları Grup Komutanlığı Kafkas İslam Ordusu'nun lojistiğini yapacaklardı (Altınsoy, 2019, s. 64–67). 3. Ordu komutanının gruba verdiği karara göre 5. Kafkas Tümeni'nin diğer birliklerinin de Gazah yolu üzerinden Gence'ye ulaştırılmasını talep ediyordu. Tümenin Ağstafa istasyonundan trenle Gence'ye taşınması için şimdiden hazırlıklar yapıp Müslüman subaylarından Genceli İbrahimzade Nazım Efendi, Ağstafa istasyonu ile Gence arasındaki trafiği düzenlemek için ilk olarak Gence'ye gönderildi (Rüştü Türker, 2008, s. 32). Kendine yeni sömürgeler elde etmek isteyen Almanya, Türklerin Kafkasya ilerlemesini ve Azerbaycan'a ulaşmalarını istemiyorlardı. Türklerin Bakü harekâtına sıcak bakmayan Almanya, gerek duydukça bu harekâtı engellemeye çalışıyordu. Ancak bu sıkıntılara rağmen Enver Paşa Kafkasya'ya askerî birlik göndermekten vazgeçmedi. Aynı zamanda Mürsel Paşa komutasındaki 5. Kafkas Tümeni'ni, Kafkas İslam Ordusu'na yardım için Azerbaycan'a gönderdi. Nuri Paşa'nın yaptığı ilk adım Gence'de Ermeni çetelerini etkisiz hâle getirmek olmuştur (Altınsoy, 2019, s. 67–72). Nuri Paşa Gence'ye geldiği andan itibaren bir yandan orduyu kurarken diğer yandan ülkede düzeni sağlamaya çalıştı. İşgal altındaki Bakü'de görevlerini sürdüremeyen Millî Şura geçici başkent olarak Gence'de görev yapıyordu. O yıllarda Gence, 55–60 bin nüfusuyla Azerbaycan'ın Bakü'den sonra en büyük ikinci şehriydi. Türkiye'de Kuzeydoğu Anadolu yaylalarından başlayan Kür nehri, Gürcistan ve oradan Azerbaycan'a ulaşıyordu. Gence Kür nehrine dökülen Gence çayının iki tarafında yer almaktaydı (Görürşaymaz, 2008, s. 108). Türk Kafkas İslam Ordusu'nun Gence'de bulunan Karargâhı Bolşeviklerin demir yollarına da hâkim olduklarını ve başkentini asıl tehlikede olduğunu görünce Nuri Paşa, Gence için asıl tehlikenin Kızıl Ordu tarafından Gökçay yakınında geldiğini hesapladı. Paşa'nın bu görüşmesi savaşın ilerleyen safhalarında da görüldüğü gibi doğru bir karardı. Çünkü Gökçay savaşları, Kızıl Ordunun Azerbaycan'dan sürülüp çıkarılması Azerbaycan bağımsızlığının korunup saklanması için bir dönüm noktasıydı. 10. Kafkas Alayı, Karakilse-Delican yolunu yaya geçerek Gazah yakınlarında Ağstafa'ya girmişti. Kuzeyden ilerleyen Kızıl Ordu güçlerine karşı gelmek için bölgeye yeni gelen 10. Kafkas Alayı uzun bir yol kat ederek Azerbaycan'a yeni gelmesine rağmen Mehmetçik dinlenmeye bile vakit bulmadan Ağstafa'dan Uçar'a gönderilmiştir. Oradan da Göyçay'a gitmişlerdi. 15 Haziran'da Türk Kafkas İslam Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Nazım komutayı almak üzere Müsüslü ve Kürdemir cephelerine gönderilmiştir. 10. Kafkas Alayı, Göyçay'a vardikten sonra, Yarbay Karameryem kasabasına ulaştıktan

sonra Kızıl Ordunun önünde ön saftaki yerini aldı. Osman Bey 10. alayla bağlı 30. taburunu Soltankend, Mollaisaklı ve Veyselli köyleri civarındaki bölgeden eşkiya çetelerini temizlemekle görevlendirildi. 30. Tabur'un ilerlemesi sonucu Ermeni çeteleri Galaker köyüne doğru kaçtı (Görürýılmaz, 2008, s. 117).

Ermenilerin teslim olmaları için 11 Haziran 1918 yılında bir uyarı yapılmıştır. Bu zaman Ermeniler 13-14 Haziran tarihlerinde teslim olmuşlardı (Memmedli & Çelik, 2020, s. 407). Daha sonra Kafkas İslam Ordusu Gence'de düzeni yeniden tesis etmeyi başarmışlardı. Gence'nin kurtarılmasından sonra sıra Bakü'nün Rus-İngiliz ve Ermeni kuvvetlerinin işgalinden kurtarılması planlanmıştır. Bu zaman Bakü'de bulunan Ermeni kuvvetleri komutanı Şaumyan ve Taşnak-Sutyun tedhiş örgütüne mensup çeteciler bir taraftan Gence'ye diğer taraftan Müslüman köylerine saldırı yapıyorlardı. Bu zaman 17-30 Haziran Gökçay kasabası yakınlarında iki ordu karşı karşıya gelmiş ve Bolşevik-Ermeni ordusu geri püskürtülmüştür. Sıcak ve salgın hastalıklarının olmasına bakmayarak bu zor şartlarla Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye doğru ilerlemişlerdi (Altınsoy, 2019, s. 67-72). Mehmet Emin Resulzâde'nin ifadesiyle Bakü'süz Azerbaycan'ı tasavvur etmek mümkün değildir (Bakü'süz Azerbaycan'ın başsız bedenden farkı yoktur). Bakü'yü önemli kılan asıl neden Hazar Denizi kıyısında bulunması ve zengin petrol kaynaklarına sahip olması idi (Gafarov, 2009, s. 22). 26 Haziran 1918 yılında Müslüman Kolordusu kaldırıldı ve onun temelinde Alahidde Azerbaycan Kolordusu kuruldu. Bölgeler Ermeni-Bolşevik birliklerinden kurtarıldıkça Kafkas İslam Ordusu'na katılan Azerbaycanlı gönüllülerin sayısı arttı. Sonuç olarak, savaşlardaki kayıplara rağmen Kafkas İslam Ordusu'nun sayısı azalmadı, tam aksine artmaya başladı. Azerbaycanlıların sayısı da önemli ölçüde arttı. Azerbaycan askerleri sadece kendi birliklerinde değil, Osmanlı askerî birliklerin içinde de savaşıyorlardı (Türk askerî birliklerinin kayıpları Azerbaycanlı savaşçıların sayesinde telafi edildi) (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 169). 13 Ağustos 1918'de Nuri Paşa'nın emriyle Alahidde Azerbaycan Kolordusu kaldırıldı; ancak Azerbaycan askerî birlikleri mevzilerini korudu (Kafkas İslam Ordusu'nun kompozisyonunda). Osmanlı subayları komutan olarak atandı. Böylelikle Bakü'ye yapılacak kesin saldırının arifesinde Nuri Paşa, Azerbaycanlı subayları çeşitli görevlere atayarak gayrimüslimleri Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan askerî birliklerinden uzaklaştırmaya çalıştı (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 170). Kafkas İslam Ordusu'nda yeni organizasyon: Gökçay ve Salyan-Neftçala bölgelerindeki düşmanın temizlenmesinin ardından Kafkas İslam Ordusu Temmuz ayının ortasında başkent Bakü'ye yaklaşmıştı. Önlerinde Aksu tepeleri ve ardından Şamahı yerleşimi vardı. Enver Paşa, Nuri Paşa'ya gönderdiği emirle, Bakü'nün bir an önce düşman işgalinden kurtarılmasını ve askerî hareketin bitmesini istiyordu. Çünkü Almanya ve Rusya'daki Bolşevik Sovyet yönetimi, askerî harekâtını durdurulması yönündeki baskılarını giderek artırmaktaydı. Nuri Paşa, Alman müdahalesi karşısında Osmanlı askerî kuvvetleri üzerine yürüyüşünü gizlemek amacıyla yeni bir teşkilatlanmaya gitti; Doğu Cephesi veya Bakü Cephesi Komutanlığı kuruldu. Mürsel Paşa bu cephenin başına getirildi; Kuzey grubunun, kurmay komutanı Yarbay Osman Bey kumandasında Şamahı üzerinden Bakü'ye hareket etmesi kararlaştırıldı. Kuzey grubunu askerî birliklerini düzenleyen 10. Kafkas Alayına Yarbay Selim Bey, 13. Kafkas Alayına Yarbay Ahmet Rıza Bey ve Zihni Bey'in askerî birliğine süvari Binbaşı Zihni tarafından komuta edilecekti. Ayrıca 25., 26. ve 28. taburlar da yedek olarak görevlendirildi. Bakü'ye yürüyecek güçlerin Kuzey grubu olması belirlendi. Güney grubuna Azerbaycan Türklerinden Habib Salimov liderlik edecekti. Bu grup Müslüslü-Kürdemir-Hacıgabal-Bakü demiryolu boyunca güneye ilerleyerek önündeki düşmanı temizleyecekti. Güney Grup Komutanlığı'nda Müslüslü müfrezesi, 26. Tabur'dan bir piyade, bir süvari birliği yer alacak; 38. Alayın 3. taburu, 27. taburun tümeninden iki piyade bölüyü, 5. Kafkas piyade istihkâm bölüyü ile 2 top ve bir zırhlı tren vardı. 6 Temmuz tarihlerinde Osmanlı Devleti'nden 5. Kafkas Piyade Tümeni'ni takviye etmek üzere bir askerî müfreze gönderildi. Bu birlikte 65 subay ve 2.475 er vardı. 38. Alay, uzun bir yolculuktan sonra Temmuz ortasında cepheye ulaştı ve geriye 3 tabur geçici başkent Gence'de kaldı. İki tabur Müslüslü birliğine katıldı. Geriye kalan bir tabur yedekte saklandı. Bakü üzerine yürüyecek kuvvetlerin ana kısmını 5. Kafkas Tümeni'nin 38. Alayı oluşturuyordu (Görürýılmaz, 2008, s. 146-147). Sovyet liderliği, İngilizlerin Bakü'ye girmesi ve cepheye büyük bir savaş olmaması üzerine Kafkas İslam Ordusu'nun operasyonlarını durdurması gerektiğine inanıyordu. Almanya ile Rusya arasında yapılan gizli görüşmelere dayanarak Almanya, Türklerin Bakü'ye girmesini engelleyerek Bakü petrolünden pay almayı amaçlarken, Sovyetler İngilizleri kovmak ve Bakü'nün tam sahibi olmak için bir operasyon düzenliyorlardı. Ancak 18 Ağustos'ta Bakü'den gelen bir Bolşevik'in verdiği bilgiye göre yanıldığını ve Kafkas İslam Ordusu'nun geniş çaplı bir operasyona hazırlandığını anladı. Sovyet devletinin liderlerinden G. V. Çiçerin (Dışişleri Komiseri), Sovyet Rusya'nın Almanya'daki büyükelçisi Loffey'e bir telgraf göndererek, Türklerin Almanları aldattığını ve savaşa hazırlandığını bildirdi. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Moskova'daki elçisi Galip Kemal kendisiyle görüşerek Türk birliklerinin toprağı olan Bakü'ye girmemesi konusunda görüş bildirmiştir. Ancak Türk elçisi: Kafkas İslam Ordusu'nun amacı

Azerbaycan halkına divan tutan faşist Ermeni çetelerini buradan çıkarmak, Ermeni çetelerini destekleyen kuvvetleri mahvetmek ve burada esir olan Türkleri kurtarmaktır. 5 Ağustos savaşından sonra Sentrokaspi birlikleri ve İngilizler birkaç kez saldırmaya çalıştı; ancak sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Yalnız Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarmak için yeterli askeri yoktu. Bu görevi 6 Ağustos'ta 3. Ordu Komutanlığı'na verildi (Komutanlığın gerekli tüm eşyaları gönderme imkânı yoktu; ancak bir miktar yardım sağlandı). 9. Ordu'nun (Karakilse'de durmuştu) 107. Alayı 9 Ağustos'ta Bakü'ye doğru yola çıktı. 36. tümenin piyade alayı ve topçu silahlarının Bakü'ye gönderilmesi emredildi. Bu parçalar gelene kadar asıl yardım millî Azerbaycan kuvvetlerinden geldi (Ağtaş alayı geldi); ardından Gence'den harekât bölüyü, dört piyade ve bir makineli tüfek birliği Bakü'ye gönderildi. Birkaç gün sonra 7 subay ve 234 askerden oluşan bir grup Gence'den gönüllü olarak trenle Bakü'ye gönderildi (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 328–330).

4. Bakü'nün İşgalden Kurtarılması

13 Ağustos 1918 tarihinde yayımlanan emire göre Kafkas İslam Ordusu alayların ve taburların asker toplayacağı yerler tespit edildi (Güvenbaş M, 2019, s. 41). Enver Paşa Bakü'nün işgalden kurtarılmasında ısrarlıydı. Duruma göre hareket etmek için “Alman komuta oyunu” değiştirildi. Bir Alman subayı, Bakü'ye yapılacak saldırıya Türkler ve Azerbaycanlılarla birlikte Alman birliklerinin de katılma ihtimalini araştırmalı ve Almanların görüşünü öğrenmeli; Kafkas İslam Ordusu 23 Ağustos'ta bir grup Türk ve Alman subayı mevzileri ziyaret ederek durumu yerinde inceledi. Kafkas İslam Ordusu Komutanı, küçük kuvvetlerle şehri ele geçirmeye hazır olduğunu belirtti. Alman subaylarına şehrin ele geçirilmesiyle ilgili tavsiyelerini verir, hatta başka seçeneği olmadığını belirtti. Alman planına uygun olarak bütün süvari kuvvetler Bakü'nün doğusuna, diğer kuvvetler ise Bibi-Heybet'te toplanmalı; diğerleri ise Bibi-Heybet-Hacı Hasan Hattına beş alay hareket edecekti. Bir tabur Zabrat'ı ele geçirmeli, Balahani, Sabuncu bölgesinden Hövsan köyü tarafından Zığ'a doğru ilerlemeli, top alayı grup şeklinde yer alacaktı (toplanıp yedek kuvvet olarak belirlenecekti). Ancak Nuri Paşa, Alman komutanlarla aynı fikirde değildi. Nuri Paşa, 311 ve 364 Kuzey tepelerinin ele geçirilmesinde ısrar etti, çünkü düşman cephesindeki bu tepelere yeterli sayıda top konursa, Bileceri-Hırdalan yönünden birliklerin şehre yapılan saldırıyı engelleyeceklerdi. 26 Ağustos sabahı başlayan ilerleme, saat 11.40'ta 364 numaralı tepenin ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Burada 311 numaralı tepe toplanarak saldırıya uğramadığı için düşman mevzileri tahrip edilmedi ve bu da ilerleyen Türk-Azerbaycan kuvvetlerinin güçlü bir direnişle karşılaşmasına neden oldu. 364 numaralı tepede geri çekilen İngilizler, kuzeydeki Binigadi köyünden Bileceri istasyonuna kadar düz bir hat izledi. Çamur yanardağının doğusundaki petrol kuyuları Varvik taburunun bir müfrezesi tarafından korunurken, Kuzey Stafford Alayı'nın bir tümeni, Bileceri yakınında iki Ermeni taburu görevdeydi (İstasyonda yedek kuvvet olarak). Ancak Denstervil, Ermenilerin korkaklığını ve disiplinsizliğini vurgulayarak onlara pek güvenmediğini yazmaktaydı (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 342–345). Bu çatışmada Türk birliklerinden 3 subay ve 23 asker şehit oldu, 3 subay ve 70 asker ise yaralandı. Düşman tarafından 150 ceset kalmış, 3 Sentrokaspi, 2 İngiliz subayı ve 51 İngiliz askeri esir alınmış, 14 makineli tüfek, 100 top mermisi, 70 sandık tüfek mermisi Kafkas İslam Ordusu tarafından ele geçirildi (Görürüymaz, 2008, s. 208). Bu zaman Kafkas İslam Ordusu tarafından 6 makineli tüfek, birinci derece sahra topları, kamyonlar, 38 mutfak arabası ve mühimmat ele geçirildi. Aynı zamanda 107. Alayın iki taburu Binigadi'deki 311 numaralı tepesinde mevzilendi. 38. Alayın 2. Taburu Maştığa'da, 29. Tabur Digah'ın güneyinde ve batısında, 13. Alay'ın bir taburu da 364 numaralı tepedeydi. 107. Alayın bir taburu ve 13. Alayın iki taburu yedekte tutuldu. İkinci Murattab Süvari Alayı, Azerbaycan Süvari Birlikleri Fatmayı'da, Lazgi Süvari Alayı Bine'de yer almaktaydı, 2 Krupp ve 4 Şnayder topu ise 38. alay istasyonunda bulunuyordu. Aynı zamanda 311 ve 364 numaralı tepelerde 2 Rus dağ topu, 4 Rus sahra topu ve 4 Krupp topu vardı. Batı grubunun 9. alayı, Puta ile Hacı Hasan arasında bulunan 14 topla ve 10. alay, 9. alayın sol kanadı ile Hırdalan'ın kuzeydoğu ayağı arasında bulunan 14 silahla destekleniyordu. Güney grupta ise 4. Alayın 2. Taburu ile Ağtaş Süvari Tümeni Salyan'da, 4. Alayın 1. Taburu Puta-Elet arasında, servis birimleri ise Güzdek ve Hacıgabal'da yerleşmiş, aynı zamanda 8 topla destekleniyorlardı (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 349). Ancak bu güçlere bakmayarak Kafkas İslam Ordusu katı karar kılarak Bakü'nün işgalden kurtulması için elinden geleni yapıyordu. Kafkas İslam Ordusu Bakü üzerine yürüyüşü Halil Paşa'nın Bakü civarında mevzilere gelmesinden sonra 11 Eylül'e planlamıştı (Süleymanov, 2016, s. 126). Aynı zamanda 15. Piyade Tümeni Komutanı Yarbey Süleyman İzzet Bey, karargâhıyla birlikte 3 Eylül'de Gümrü'den hareket etti. İyi donanımlı 15. Piyade Tümeni'nden 56. Alay ve 36. Kafkas Tümeni'nden 106. Kafkas Alayı vardı, 191 subay ve 5.541 asker görev yapıyordu. Yarbey Süleyman İzzet Bey ve tabiiğinde bulunan askeri birliklerle 9 Eylül'de Bakü'deki cephe hattına ulaştı. İlave kuvvetlerin gelmesinin ardından Nuri Paşa, şehri ele geçirmek için hazırlıklara başladı ve önce Bakü çevresindeki

kuşatmayı daralttı. 15. Piyade Tümeni'nin gelişile birlikte Türk Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı, 10 Eylül'de bir emir yayınlarak cephedeki tüm askeri birliklerin muharebe hazırlıklarına başlamasını talep etti. Doğu Cephesi Komutanlığı ve ona bağlı Kuzey Grubu lağvedilerek, harekete önderlik edecek Türk-Kafkas İslam Ordusu'nun kontrolüne verildi. Mürsel Paşa 5. Kafkas Piyade Tümeni'ne, Yarbay Süleyman İzzet Bey 15. Piyade Tümeni'ne, Albay Cemil Cahit ise Güney Grubu'nun askeri birliklerine komuta edecekti. Yarbay Halim Pertev Bey aynı zamanda Güney Grubu'na bağlı Azerbaycan Türklerinden (milislerden) oluşan 4. Alayın komuta ve komutanlığını yapacaktı. Türk Kafkas İslam Ordusu ve 5. Kafkas Piyade Tümeni'nin karargâhı Güzdek'te, 15. Piyade Tümeni'nin karargâhı Binegadi'de olacaktı. Kafkas İslam Ordusu Karargâhı, hazırlanan muharebe planına göre 13-14 Eylül gece yarısı Bakü'ye batı yönünden büyük bir hücum yapılmasına karar verdi. Düşmanı şaşırtmak için bazı önlemler alındı. 3 Eylül'den itibaren uçaklar, Yanardağ ve Binegadi çevresinde toplanan Bakü hükümeti elinde, saldırı gününe kadar her gün keşif uçuşları yaparak Türk askerinin kuzey bölgesine dâhil olmasını gözlemledi. Nuri Paşa'nın verdiği emre göre Kuzey Cephesi'nde bulunan 15. Piyade Tümeni komutanının emrinde Azerbaycan Türklerinden oluşan 38 alay, 2 süvari alayı ve milis bataryaları bulunuyordu. Geriye kalan tüm askeri kuvvetler 13-14 Eylül gecesi batı cephesine sevk edildi. Bakü cephesinden geçecek olan 5. Kafkas Piyade Tümeni'ne bağlı 9., 10., 13. ve 56. piyade alaylarının orduları, bütün gün bölgedeki demiryolu çevresindeki vadilerde düşman keşfiyatından izlerini kaybettirmişlerdi. Cephedeki topçu birliğinin büyük bir kısmı da 5. Kafkas Piyade Tümeni'ne verildi. Bakü cephesinde savaşımaya hazır olan Türk Kafkas İslam Ordusu, Anadolu'dan gelen yaklaşık 8 bin Türk askeri ve 7 bin Azerbaycan Türkünden oluşan milis kuvvetleri dayanmıştı (Türk-Kafkas İslam Ordusu'nun 5 Ağustos'taki yenilgisinin üzerinden tam 39 gün geçti). Kahraman Türk askeri, hücum kararlılığı ve heyecanı nedeniyle uyumadan ileri emrini bekledi. 9. ve 5. Alaylar, Bakü'deki birleşik düşman kuvvetlerinin savunma hattını yarmaya hazır vaziyette bekliyordu (Görürüylmaz, 2008, s. 209-217). Nuri Paşa, 13 Eylül günü saat 17.11'de Hacı Hasan köyünün batısındaki müşahide istasyonunda Bakü'ye kesin hücum emri imzaladı. Talimata göre hücumun 14 Eylül gecesi başlaması gerektiğini belirtti (Ağayev & Ahmedov, 2009, s. 362). Eylül ayının 13'ten 14'üne geçen gecesine kadar Kafkas İslam Ordusu hiç uyumamış, düşmandan 5 Ağustos mağlubiyetinin intikamını almayı beklemiştir. 13. Alay, 9. Alayın sağ kanadını, 56. Alayın sol kanadını düşman saldırısından korumak için yedekte bulunan 106. Alay ileri harekâta başlamıştı. Düşmanı birinci müdafaa hattı yarıldı. Kurt Kapısı dağında bulunan düşman oluşumları harekete geçmeye çalışırken, ağır topçu ateşi ile vuruldular, düşmanın bu eylemler başarısızlıkla sonuçlandı. Sallaghana, Salyan kışlasındaki topçu bataryalarına da Türk topçusu tarafından ateş açılarak susturuldu. İleri harekâtını başarıyla sürdüren 56. Alay, düşmanı geri püskürttü. 13 ve 19. Alay ise düşmanın siperlerini tahrip ederek zorlu engelleri aşarak düzenlik araziye çıkmaya muvaffak oldular. İkinci Bakü taarruzunda olağanüstü bir coşkuyla savaşan 56. Alayın askerleri düşmanı Bayıl hendevarında ağır bozguna uğrattılar. Bundan sonra düşman ordusu tamamen bozguna uğradıktan sonra dağılmaya başladı (Görürüylmaz, 2008, s. 219-221).

Maştağa grubu -Tofig Bey'in grubu- Sabunçu istasyonunu ele geçirdi. Bu grup, 100 süvari ve 5 toptan oluşan ve sayısı bilinmeyen piyadeler düşman kuvvetlerine karşı Hövsan'dan geçerek Ahmetli bölgesine doğru ilerledi. 5. Kafkas Piyade Tümeni de kendisine verilen görevi başarıyla tamamlayarak Bakü'nün dış mahallelerine girmeyi başarmıştı. Sokak çatışmalarında can kayıplarını önlemek amacıyla saat 16.00'da eyleme ara verildi. 14 Eylül 1918 akşamı sağdan 5. Kafkas Piyade Tümeni, 13., 9., 56. ve 10. Alaylar geldi. Hristiyan Mezarlığı-Sallaghana-Kırmızı kışla, Beyaz kışla hattında pozisyon almıştı. İkinci Bakü taarruzunun ilk gününde yaşanan kanlı çatışmalarda 56. Alay bir subay ve 16 er kaybetmiş, iki subay ve 74 er de yaralanmıştır. 15. Piyade Tümeni'ne bağlı 38. Alay'dan bir subay şehit olmuş, bir subay ve 116 er yaralanmıştı. 5. Kafkas Piyade Tümeni'ne bağlı 56. Alay'dan 1 subay ve 16 er şehit oldu, 2 subay ve 47 er yaralanmıştı. Türk Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye ikinci yürüyüşünün karşısında dayanamayan İngiliz Generali Deustervil aynı günde İngiliz birliklerine Bakü'den çıkma emri verdi. Kardeşir'de Ermeni ve Rusların teslim olduğu ilk saatlerde 800 piyade tüfeği ve 6 makineli tüfekle birlikte iki subay ve 80 er teslim oldu. Ancak yine Ermeni ve Ruslar sivil kıyafette sokaklarda saklanarak Mehmetçiğe ateş açmaya başladılar. İkinci Bakü Azerbaycan milislerinin gücü yeterince kullanıldı. Maştağa müfrezesi Kışla istasyonunu savaşmadan ele geçirdi. Zihni Bey'in müfrezesi Zığ tepelerine sığınan iki yüz Ermeni Taşnak ve Bolşevik Rus askerine büyük zarar vererek onları geriye yaslandırdı ve şehrin doğu yakasının kontrolünü tamamen ele geçirdi. Bakü sokaklarında saat 15.00'a kadar süren çatışmalarda Ermeni ve Rus birliklerinin direnişi tamamen kırıldı, teslim olmaktan başka çareleri kalmadı. Hacıgabal'da bulunan Güney Grubu Komutanı Cemil Cahit (Toydemir), Mevki Komutanı olarak atanmış ve akşam saatlerinde şehre girmişti. Şehirde, düzeni sağlamak için Binbaşı Fehmi Bey komutasındaki 56. Alay'a havale edilerek şehrin doğusundaki Kardeşir ilçesini bir batarya 38. Piyade Alayı tarafından korunmasına karar verildi. Düşmanın Bakü'yü bombalamasını önlemek

amacıyla şehrin batısındaki Bayıl tepelerine ve doğusundaki Zığ tepelerine topçu bataryası yerleştirildi (Görüryılmaz, 2008, s. 223–229). 15 Eylül 1918 yılında Bakü işgalden kurtulmuş ve iki gün sonra (17 Eylül 1918 yılında) Hükümet merkezi Bakü'ye taşınmıştır (Nesipli, 2011, s. 67). Hükümetin Bakü'ye taşınması Mübarek Kurban Bayramı'na denk gelmiş ve halk iki bayramı bir arada kutlama sevincini yaşamışlardı. Bu zaman Bakü'nün kurtuluşunda büyük fedakârlık gösteren Halil ve Nuri Paşa ile askerleri bir tezahüratla karşılaşmışlardı (Altınsoy, 2019, s. 79–80). Aynı zamanda Kafkas İslam Ordusu birlikleri Bakü'yü üç buçuk ayda düşman işgalinden temizlemeyi başarmışlardı (İsmayilbeyli, 2020, s. 234). Türk askerleri canından geçerek Azerbaycan halkının gönlünde kendine sonsuz bir taht kurmuştur (Binatlı, 2010, s. 2).

Osmanlı ordusunun Bakü'de olmasında rahatsız olan gruplara, Mehmet Emin Resulzâde "Sene-i Devriye" adlı makalesinde Osmanlı devletinin Azerbaycan'ı ele geçirmek niyetinin olmadığını, sadece Azerbaycan'a yardım eli uzattığını belirtmiştir (Altınsoy, 2019, s. 79–80). 16 Kasım Millî Şura beş aylık bir aradan sonra çalışmalarına yeniden başladı. Kışkırtıcı saldırılara rağmen Azerbaycan hükümeti devleti kurmaya devam ediyor ve parlamentonun açılması için hazırlık yapıyordu. Aynı zamanda parlamentonun açılışından önce işlevi Millî Şura tarafından yerine getirilecekti. Parlamentonun çekirdeği eski Millî Şura'nın 44 üyesinden oluşuyordu. Eski millî komiteler aracılığıyla şehir ve ilçelerde 36 milletvekili daha seçilmişti. Azerbaycan Parlamentosu, demografik yapıya göre 120 milletvekilinden oluşmaktaydı. Parlamentoda 80 yer Azerbaycanlılara, 21 yer Ermenilere, 10 yer Ruslara verilecekti. Yahudi, Alman, Gürcü ve Polonyalı toplulukların her biri için bir yer, meslektaşlar Birlik Konseyi ve Petrol Endüstrisi Birliği için 3 yer vardı. Cumhuriyet topraklarında yaşayan tüm halkların ve her iki cinsiyetin vatandaşların oy kullanma hakkı belirlenmiştir. Mehmet Emin Resulzâde'nin kurduğu Hükümet bu zaman Doğu'da kadınlara oy hakkı veren ilk devletlerden biri olarak tanınmıştır (İskenderov, 2018, s. 26).

5. Sonuç

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra karşısında duran en önemli meselelerden birisi Bakü'yü düşman işgalinden kurtarmaktı. Azerbaycan yöneticileri bu sorunu aradan kaldırmak için Osmanlı Devleti'nden yardım aldı. Enver Paşa, Nuri Paşa kumandanlığında Kafkas İslam Ordusu'nu tesis ederek Azerbaycan'a göndermiştir. Nuri Paşa Azerbaycan'a gelerek burada bir sıra düzeni yerine oturmuş ve nihayetinde 15 Eylül 1918 yılında Bakü'yü düşman işgalinden kurtarmayı başarmıştır. 17 Eylül 1918 yılında Azerbaycan başkenti Gence'den Bakü'ye taşınmıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Ermeni ve Bolşevik işgalinden kurtarması, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi açısından tarihî bir dönüm noktasıydı. 15 Eylül 1918'de gerçekleşen bu zafer, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Cephesi'ndeki son büyük başarısıydı. Bakü'nün kurtuluşu, sadece Azerbaycan'ın özgürlüğü için değil, aynı zamanda bölgedeki Türk dünyasının stratejik dengeleri açısından da önemli bir gelişmeydi. Bu zaferin sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenliği sağlandı. Kafkas İslam Ordusu'nun zaferi, Azerbaycan'ın bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmasını sağladı. Bakü'nün Ermeni, Bolşevik ve İngiliz güçlerinden temizlenmesi, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik istikrarını sağlamak için büyük bir fırsat sundu. Bakü'nün kurtuluşu, Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerini pekiştirdi ve iki halk arasındaki dayanışmayı güçlendirdi. Bu olay, Azerbaycan'ın Türkiye ile olan bağlarını derinleştirerek Türk dünyasında birlik ve dayanışma ruhunun simgelerinden biri hâline geldi. Bakü'nün kurtuluşu, Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesine büyük moral verdi. Bu zaferin ardından kısa bir süreliğine de olsa Azerbaycan, dış müdahalelere karşı daha güçlü bir duruş sergileyebildi. Ancak Kafkas İslam Ordusu'nun çekilmesiyle birlikte Azerbaycan Sovyetler Birliği tarafından işgal edildi. Sonuç olarak, Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü işgalden kurtarması hem Azerbaycan hem de Osmanlı için büyük bir askerî başarıydı. Bu zafer, Türk dünyası açısından da tarihî bir anı olarak kayda geçti.

6. Kaynakça/References

- Ağayev, Y. & Ahmedov, S. (2009). *İstiklal yürüşü 1918*. Altun Kitap Yayınevi.
- Altınsoy, Y. (2019). Kafkas İslam ordusu ve Bakü zaferi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 42–91.
- Azərbaycan Cumhuriyyəti Savunma Bəkanlığı. (2018a, 17 Ocak). *Halk Cumhuriyyəti dönməndə ordu kuruculuğu*. <https://mod.gov.az/az/pre/21369.html> adresindən erişilmiştir.
- Azərbaycan Cumhuriyyəti Savunma Bəkanlığı. (2018b, 17 Mart). *General Memmed Bey Sulkevich: “Mutluyum ki Müsliman ordusunun zabiti olaraq öliyorum”*. <https://mod.gov.az/az/pre/22005.html> adresindən erişilmiştir.
- Binatlı, İ. B. (2010, May 28). *Nuru Paşa. Edebiyat Gazetesi*, 1–5.
- Gafarov, T. (2009). *Azərbaycan tarixi*. Çəşioğlu Yayınları.
- Gafarov, V., & Şükürov, Q. (2017). *Azərbaycan cumhuriyyət tarixi: 1918–1920 illəri (Osmanlı arxiv belgələrində)*. İlmin İnkişaf Fondu.
- Görürlymaz, M. (2008). *Türk Kafkas İslam ordusu ve Ermeniler (1918)*. İsmet Yayınevi.
- Güvenbaş, M. (2019). Azərbaycan Kolordusunun millî güç unsuru olmasında Kafkas İslam Ordusunun rolü. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(31), 33–64.
- İskenderov, A. (2018). Azərbaycan Halk Cumhuriyyəti'nin yaradıcılığı və onun tariximizdəki yeri. *Strateji Təhsil*, 1(2), 23–24.
- İsmayılbeyle, V. (2020). Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti (ADR) dış politikası və Ali Mərdan Topçubaşı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 9(2), 227–245.
- Keykurin, V. (2007). *Şeyhzamanlının xatireləri və istiqlaliyyət fedailəri* (I hissə). Azərbaycan Elmlər Akademiyası Milli Mənasibətlər İnstitutu.
- Memmedli, M., & Çelik, M. Y. (2020). Türk ve Rus kaynaklarına göre Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya hərəkatına yeni bir bakiş. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 403–428. <https://doi.org/10.31765/karen.798722>
- Mustafayev, B. (2013). Resulzadə hökuməti dönmə və yaşanan tərör olayları (1918–1920). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 205–231.
- Nesipli, N. (2011). *Azərbaycan Demokratik Respublikası'nın harici siyaseti*. Ganun Nesriyat.
- Süleymanov, M. (1999). *Nuru Paşa. Herbi Nesriyat*.
- Süleymanov, M. (2014). *Nuru Paşa və silahdaşları*. Nurlar.
- Süleymanov, M. (2016). *Kafkas İslam ordusu və Azərbaycan*. Herbi Nesriyat.
- Şahin, E. (2022). Osmanlı'nın “unutulmuş son diplomasi” zaferi: Batum antlaşmaları (4–8 Haziran 1918). S. Nurdan & M. Özler (Haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye sunulan bildiriiler* (Cilt VIII: Hukuk ve Diplomasi – Türk-Ermeni İlişkileri) içinde (s. 79–98). Türk Tarih Kurumu.
- Türker, G. R. (2008). *Kafkas Türk İslam ordusu Bakü yollarında*. Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Neşriyyatı.
- Türkmen, Z. (2018). 100. yılında Kafkas İslam Ordusu'nu yeniden hatırlatmak: Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Ordusu'nun son savaşı: Gence'den Bakü'ye zafer yürüyüşü. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(235), 159–173.
- Yaqublu, N. (2012). *Kafkas İslam ordusu və Nuru Paşanın Azərbaycan'da izləri*. Adiloğlu.
- Yaqublu, N. (2013). *Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycanında (Bakının qurtuluşunun 95 illiyinə)*. OL MMC.